

Kratkoročna misija
"Postupak kod izbivanja bjesnila"
-Zdravlje životinja-

u okviru Twinning projekta BA05 IB AG 01
Sarajevo, od 12. do 15.02.2007. godine

1. Ime i funkcija eksperta:

Dr. Thomas Müller, FLI (Institut Friedrich-Loeffler), Wusterhausen

Dr. Jörg Fritze-meier, LVU (Lokalna veterinarska stanica), Osnabrück

Dr. Josef Diekmann, Radna grupa za veterinarska pitanja, LAVES (Ured za sigurnost hrane i zaštitu potrošača Donje Saksonije), Oldenburg

2. Ciljevi i zadaci misije

Cilj misije bila je analiza veterinarskog sektora u BiH u pogledu zdravlja životinja te ocjena trenutne organizacije u provođenju kontrole zdravlja životinja, naročito kontrole bjesnila.

Izvršena je procjena strukture SVO i mjerodavnih organa u pogledu sistema izvještavanja i upravljanja žarištem.

Ova analiza se zasniva na uvodu i prezentacijama koje se dali predstavnici SVO i mjerodavnih organa te na diskusijama sa učesnicima. Nisu vršena ispitivanja na terenu.

U izvještaju se daje općenit pregled organizacije sistema zdravlja životinja u BiH u vezi s kontrolom bjesnila.

3. Popis skraćenica

BiH	= Bosna i Hercegovina
MO	= Mjerodavni organi
DB	= Distrikt Brčko
EVS	= Entitetske veterinarske službe
FBiH	= Federacija Bosne i Hercegovine
KM	= konvertibilne marke
MPŠVRS	= Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS
MPVŠFBiH	= Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH
MVTEO	= Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
RS	= Republika Srpska
SVO	= Državni ured za veterinarstvo

4. Sastanci i učesnici

- 12.02.2007. godine: Sastanak u Uredu za veterinarstvo (SVO) u Sarajevu (Ured Twinning projekta)

Učesnici:

DVM Slaviša Kreštalica, Sekretar, SVO

Dr. Darko Čobanov, SVO

Dr. Karoline Schollmeyer, RTA

DVM Edin Lendo, Asistent RTA

- 13.02.2007. godine (Diekmann, Fritzeimer i Müller):
Sastanak u Veterinarskoj stanici Tuzla, Tuzlanski kanton
Učesnici:
Prof. Dr. Sci. Jasmin Ferizbegović - Direktor Veterinarske stanice Tuzla
- 13.02.2007. godine (Diekmann, Fritzeimer i Müller):
Sastanak u Veterinarskoj inspekciji Tuzla, Tuzlanski kanton
Učesnici:
Dr. Besim Duraković - Direktor Uprave za inspekcijske poslove Tuzlanski kanton
Dr. Mersudin Čeliković - Glavni inspektor
Dr. Faruk Isović - Veterinarski inspektor
Dr. Lejla Mehanović - Veterinarski inspektor
Dr. Suada Junuzović-Isović
- 14.02.2007. godine (Diekmann i Fritzeimer):
Sastanak u Veterinarskoj stanici Bosanska Kupra, Unsko-sanski kanton
Učesnici:
Dr. Munir Veladžić - Sektor za trgovinu-opština Bosanska Krupa
Enes Mustedanagić - Direktor Veterinarske stanice Bosanska Krupa
Adis Džafić - veterinar stažista u stanici Bosanska Krupa
Aladin Sabljakić - Kantonalni veterinarski inspektor
- 14.02.2007. godine (Müller):
Sastanak u Laboratoriji za virusologiju Instituta Fakulteta veterinarske medicine, Državne referentne laboratorije
Učesnici:
Dr. Ramiz Velić - Direktor državne referentne laboratorije za bjesnilo
Dr. Karoline Schollmeyer, RTA
- 15.02.2007. godine:
Finalni sastanak o budućim koracima za kontrolu bjesnila u BiH održan u Uredu za veterinarstvo u Sarajevu
Učesnici:
DVM Slaviša Kreštalica, Sekretar, SVO
Dr. Darko Čobanov, SVO
Dr. Karoline Schollmeyer, RTA
DVM Edin Lendo, Asistent RTA

5. Opis aktivnosti tokom posjete:

- prikupiti informacije o propisima vezanim za kontrolu bolesti životinja i zaštitu životinja u BiH, s posebnim naglaskom na kontrolu bjesnila,
- prikupiti informacije o stanju bjesnila u BiH,
- ocijeniti sistem nadzora i izvještavanja o bjesnilu,
- dobiti informacije o trenutno provedenim strategijama kontrole bjesnila,
- dobiti informacije o broju i gustoći populacije lisica, te o vlasničkim psima i psima lualicama,
- upravljanje psima lualicama, upravljanje i organizacija cijepljenja vlasničkih pasa protiv bjesnila u BH entitetima,
- završna diskusija o budućim koracima u kontroli bjesnila u BiH.

6. Rezultati

Propisi o kontroli bolesti životinja, odnosno kontroli bjesnila, te zaštiti i dobrobiti životinja:

- Veterinarske službe entiteta i Distrikta Brčko odgovorne su za nadzor i kontrolu bjesnila kod životinja u BiH, dok je sektor javnog zdravstva u entitetima odgovoran za sprečavanje pojave bjesnila kod ljudi.
- Osnovni principi kontrole bolesti životinja i dobrobiti životinja u Bosni i Hercegovini utvrđeni su Zakonom o veterinarstvu u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH" broj 34/02). Na osnovu ovog zakona SVO je usvojio "Odluku o mjerama kontrole zaraznih i parazitarnih bolesti i njihovom provođenju i finansiranju u 2007. godini", koja također tretira pitanje bjesnila.
- Također postoji i pravilnik iz 1988. godine kojim su utvrđene opšte smjernice u vezi s otkrivanjem žarišta bolesti životinja i mjere koje se trebaju poduzeti. Ovaj pravilnik se smatra podzakonskim aktom za kontrolu bolesti životinja u BiH. Međutim, ne postoji poseban propis o kontroli bjesnila kao u drugim evropskim zemljama.
- Prema staroj klasifikaciji zaraznih bolesti OIE, sve bolesti sa spiska A i određene bolesti sa spiska B se prijavljuju. Prema tome, u skladu s međunarodnim standardima bjesnilo je u BiH bolest koja se obavezno prijavljuje.

Predaja sumnjivih životinja i izvještavanje o slučajevima bjesnila

- Životinje sumnjive na bjesnilo - kako divlje tako i domaće životinje - općenito prvo prijavljuju građani kantonalnim i opštinskim veterinarskim stanicama, koje nakon toga organizuju prevoz životinjskih trupala do regionalne veterinarske laboratorije. Regionalna veterinarska laboratorija zatim predaje te životinje na dijagnosticiranje bjesnila nadležnim veterinarskim laboratorijama za dijagnozu bjesnila u Republici Srpskoj i Federaciji. Postupak predaje traje oko jedan dan. Veterinarske stanice u opštinama u Federaciji moraju platiti naknadu za pretrage radi dijagnosticiranja bjesnila.
- Pozitivni rezultati dobiveni u veterinarskoj laboratoriji za dijagnozu bjesnila prijavljuju se regionalnoj veterinarskoj laboratoriji, koja zatim obavještava Ministarstva poljoprivrede Kantona i opština iz kojih su stigle predate životinje. Za stizanje odgovora iz laboratorija potrebno je oko jedan dan nakon predavanja uzorka. Zatim kantonalna Ministarstva poljoprivrede ili veterinarska uprava u opštinama informiše veterinarske stanice u opštini i veterinarsku inspekciju u Kantonu. Veterinarska inspekcija službeno potvrđuje izbijanje bjesnila i informiše veterinarsku službu i veterinarski inspektorat entiteta. Ukoliko se ne prijavi nijedan novi slučaj bjesnila nakon tri mjeseca, mjere se ukidaju.
- Ako su pozitivni rezultati vezani za izlaganje ljudi bolesti, obavještava se i služba javnog zdravstva u opštini. Negativni rezultati vode se samo na lokalnom nivou.

- Razmjena informacija o bolestima životinja, npr. bjesnilu, između veterinarâ uspostavljena je na kantonalnom nivou na osnovu mjesečnih izvještaja o bolestima životinja. Razmjena informacija između veterinarâ iz drugih opština i Kantona poboljšala se od uspostavljanja veterinarske komore.
- Trenutno ne postoji kompjuterizovan sistem izvještavanja kao ni baza podataka o bjesnilu.

Nadzor bjesnila

- U BiH nije implementiran odgovarajući sistem za nadzor bjesnila koji bi ispunjavao međunarodne standarde (veličina uzorka i ciljanje životinje). Nadzor bjesnila u BiH je općenito nedovoljan i značajno neravnomjeran na regionalnom nivou.
- Na odgovarajućim nivoima veterinarske uprave ne postoji dovoljno informacija o broju životinja predatih na pretrage. Do sada su bilježeni samo pozitivni slučajevi bjesnila. Slučajeve bjesnila iz opština mjesečno sravnjuju veterinarski inspektorati Kantona. Podaci o bjesnilu se nakon toga sastavljaju i prosljeđuju kao dio izvještaja o bolestima kako kantonalnim Ministarstvima poljoprivrede tako i veterinarskim inspektoratima entiteta kvartalno odnosno mjesečno.
- Na nivou Federacije izdaju se veterinarski bilteni na mjesečnoj osnovi sa informacijama o pojavi i broju žarišta bolesti životinja, npr. bjesnila, u BH entitetima. Te biltene izdaju i dostavljaju veterinarski inspektorati entiteta svim veterinarskih službama.
- I pored toga podaci o bjesnilu na državnom nivou nisu u potpunosti na raspolaganju u Uredu za veterinarstvo.
- Nedavno je veterinarska inspekcija u Tuzlanskom kantonu pokrenula sravnjivanje brojeva životinja ispitanih na bjesnilo.
- Mada postoje kontakti i saradnja s lovcima na lokalnom nivou, trenutno nema na raspolaganju nikakvih statističkih podataka o lovu.

Dijagnosticiranje bjesnila

- U BiH postoji osam regionalnih veterinarskih instituta od kojih su dva nadležna za dijagnosticiranje bjesnila. Po jedna veterinarska laboratorija nadležna za dijagnosticiranje bjesnila nalazi se u Banja Luci u Republici Srpskoj i u Sarajevu u Federaciji.
- Prema Odluci o određivanju referentnih laboratorija u BiH ("Službeni glasnik BiH" br. 68/05, izmjene i dopune 90/05), laboratorij za virusologiju Fakulteta veterinarske medicine služi kao državna referentna laboratorija za bjesnilo u BiH.
- Dijagnosticiranje bjesnila se u načelu vrši prema standardima OIE i WHO, mada još uvijek postoje razlike u metodama uspostavljenim u navedenim dvjema laboratorijama.

U veterinarskom institutu u Sarajevu standardne tehnike su fluorescentni test na antitijela (FAT) i test inokulacije laboratorijskih miševa (MIT). Na raspolaganju su i test infekcije kulture tkiva na bjesnilo (RTCIT) i reverzna transkriptaza lančana reakcija polimeraze (RT-PCR) kao potvrdni testovi, ali se ne koriste redovno.

S druge strane, u veterinarskom institutu u Banja Luci FAT se koristi kao zlatni standard. RTCIT, MIT i RT-PCR još uvijek nisu uspostavljeni kao potvrdni testovi, mada su direktori navedenih laboratorija prošli obuku u Centru za saradnju WHO za nadzor i istraživanja o bjesnilu u institutu FLI u Njemačkoj.

- U ovome trenutku ne postoji službena mogućnost razmjene podataka o bjesnilu ili čak uzoraka između dvije laboratorije. Veterinarski institut u Banja Luci šalje uzorke sa sumnjivim rezultatima ili negativnim rezultatima FAT testa uz dokaze o izlaganju ljudi u institut u Novom Sadu u Srbiji.
- Ring testovi također još uvijek nisu uspostavljeni.
- Trenutno se ne vrši redovna karakterizacija izolata virusa bjesnila prisutnog u BiH korištenjem monoklonalnih antitijela ili analize sekvenci. U prošlosti je izvršeno

određivanje genotipa i sekvenciranje nekoliko izolata virusa bjesnila u Centru za saradnju WHO za nadzor i istraživanja o bjesnilu u institutu FLI u Njemačkoj.

- Dok je ispitivanje uzoraka na bjesnilo besplatno u Republici Srpskoj, naknada po jednom ispitivanju u Federaciji iznosi 50,- KM. Naknada se naplaćuje od veterinarske stanice koja dostavlja uzorak.
- Obje laboratorije su suočene s finansijskim problemima, naročito ona u Sarajevu, što dovodi do poteškoća u nabavci dijagnostičkih reagensa, biološki aktivnih molekula, testnih kompleta i referentnih standarda za dijagnosticiranje bjesnila.
- Obje laboratorije imaju dobre kontakte s odgovarajućim laboratorijama u susjednim zemljama. Međutim, još uvijek nisu uspostavljeni kontakti između dvije navedene laboratorije i Ureda za veterinarstvo.
- U referentnim laboratorijama nadležnim za svaki entitet postoje puni epidemiološki podaci o bjesnilu prikupljeni na osnovu uzoraka dostavljenih za najmanje zadnjih 10 godina. Direktor referentne laboratorije za bjesnilo u veterinarskom institutu u Sarajevu proveo je odličnu epidemiološku analizu o bjesnilu za Federaciju.
- Prisutni su pokušaji da se počne uspostavljati sistem upravljanja kvalitetom.

Implementirane strategije za borbu protiv bolesti:

- U BiH još uvijek nije implementiran nikakav program za kontrolu i iskorjenjivanje bjesnila.
- Prema pravilniku, ako se dijagnosticira i službeno potvrdi slučaj pojave bjesnila, poduzimaju se sljedeće mjere:
 - dezinfekcija "zaraženog područja",
 - slijeđenje kontakata bijesne životinje s kućnim ljubimcima i ljudima,
 - provjerava se status cijepjenja kućnih ljubimaca koji su mogli imati kontakta s bijesnim životinjama,
 - ako se otkriju necijepljeni kućni ljubimci, moraju biti podvrgnuti posmatranju u trajanju od 15 dana u predmetnom dvorištu,
 - potrebno je izvršiti cijepjenje pasa i mačaka u određenom (nedefinisanim) području,
 - postoji mogućnost ubijanja necijepljenih kućnih ljubimaca.

Veterinarske inspekcije u Kantonima ili drugim upravnim jedinicama moraju nagledati provođenje mjera.

- Kontrola bjesnila u BiH uglavnom se fokusira na mjere dezinfekcije i cijepjenja vlasničkih pasa, mačaka i drugih domaćih životinja. Ranije je cijepjenje životinja bilo obavezno, dok se danas cijepjenje vrši na dobrovoljnoj osnovi.
- Broj doza izračunava se (i) procjenom gustoće pasa na nivou oblasti i (ii) na osnovu trenutnog stanja bjesnila.
- Prema prikazanim informacijama, svi psi u BiH moraju biti registrovani. Nisu dostupni podaci o broju registrovanih pasa i procjeni popisa pasa u opštinama pošto ne postoji registar pasa.
- Sljedeći veliki problem je veliki broj pasa litalica u BiH koji se smatraju glavnim prenosiocima bjesnila na ljude. Nisu dostupne procjene o broju pasa litalica.
- Cijepjenje pasa vrši se korištenjem tržišno dostupnih inaktiviranih vakcina s virusom bjesnila koje se uvoze. BiH sama ne proizvodi vakcine s virusom bjesnila. Cijepjenje životinja nije besplatno. Vlasnici moraju platiti vakcinu i davanje vakcine. Cijepjenje mogu vršiti i privatni i državni veterinari. Ne objavljuju se saopštenja za javnost u štampanim medijima ili na televiziji odnosno radiju.
- Veterinarski inspektorati odgovorni su za sravnjivanje podataka o broju cijepljenih životinja po opštinama. Na osnovu postojećih podataka može se u načelu smatrati da je pokrivenost cijepljenjem pasa i mačaka širom BiH niska.
- U Tuzli i Brčkom, na primjer, zabilježeni su uspješni pokušaji besplatnog pružanja usluga cijepjenja pasa i mačaka. U dogovoru s gradonačelnikom, opština je pokrila troškove cijepjenja, a oni su iznosili oko 30.000,- eura godišnje. Kampanje cijepjenja

najavljuju se nekoliko sedmica unaprijed i vode se u vidu dolaska na kućna vrata. Ovakav pristup doveo je do desetostrukog povećanja broja cijepljenih ljubimaca u zadnje tri godine.

- Cijepljenje lovačkih pasa i drugih službenih pasa je obavezno.
- Prisutna su nastojanja da se broj pasa lualica smanji ubijanjem (lovljenjem), ali ovaj pristup općenito nije dobro prihvaćen u javnosti. U BiH djeluje jedno holandsko udruženje za zaštitu životinja koja pokušava riješiti problem pasa lualica gradnjom životinjskih skloništa i provođenjem programa kontrole razmnožavanja u određenim regijama.

Prevenција bjesnila kod ljudi

- Nisu ispitivane informacije o broju slučajeva pojave bjesnila kod ljudi u BiH pošto to nije bio dio zadataka za ovu misiju. I pored toga, treba istaći da bi podaci o slučajevima bjesnila kod ljudi i broju postekspozicijske profilakse (PEP) primijenjene kod ljudi trebali biti na raspolaganju službama javnog zdravstva entiteta.
- Pretpostavlja se da je PEP na raspolaganju za bilo koju osobu u BiH koju ujede ili koja je izložena bijesnoj životinji ili životinji kod koje se sumnja na bjesnilo, te da PEP zadovoljava međunarodne standarde.
- Općenito gledano, izgleda da se kontakti između veterinarske službe i službe javnog zdravstva ostvaruju samo na lokalnom nivou ukoliko dođe do potvrde pojave bjesnila i kad treba ispitati izlaganje ljudi životinji sumnjivoj na bjesnilo.
- Općenito gledano, ne održavaju se redovni sastanci o bjesnilu između veterinarske službe i službe javnog zdravstva na različitim upravnim nivoima širom BiH. Također još uvijek nije uspostavljena česta razmjena informacija o bjesnilu i broju cijepljenih pasa između veterinarske službe i službe javnog zdravstva.

7. Uočeni problemi:

- Kao podzakonski akt za kontrolu bolesti životinja, pravilnik ne zadovoljava međunarodne standarde jer propisane mjere za kontrolu bjesnila nisu u skladu s posebnim preporukama WHO i OIE. Stoga je kontrola bjesnila u BiH nedjelotvorna budući da nedostaju važne mjere koje treba poduzeti odnosno provesti.
- Klasifikacija bolesti koje se obavezno prijavljuju u BiH trebala bi biti orijentisana na spisak OIE jer spisak A i B više ne postoji.
- Veliki problem u vezi sa predajom i istraživanjem životinja sumnjivih na bjesnilo jeste da nasuprot situaciji u RS, u FBiH je pošiljalac (građanin, lovac ili veterinarska stanica) onaj koji snosi troškove. Zbog ovih budžetskih ograničenja moglo bi doći do manjeg broja sumnjivih životinja predatih veterinarskim laboratorijama u FBiH. To bi moglo biti objašnjenje i za značajnu neravnomjernost u nadzoru bjesnila u pojedinim dijelovima BiH. Pored toga, isključivi oslonac u nadzoru bjesnila u BiH su svijest, edukacija i podrška javnosti. Rezultat toga je niži nivo prijavljivanja slučajeva bjesnila pa prema tome i niži nivo procjene o stvarnoj incidenci bjesnila u čitavoj zemlji.
- Mada se podaci o bjesnilu prikupljaju i prosljeđuju na različitim upravnim nivoima u veterinarskom sektoru, Ured za veterinarstvo ne ostvaruje nikakav pristup ovim podacima jer se tok informacija zaustavlja na nivou entiteta (Ministarstava poljoprivrede).
- Pošto su podaci o ukupnom broju ispitanih životinja (negativnih i pozitivnih na bjesnilo) na nivou entiteta dostupni samo u veterinarskim laboratorijama za dijagnosticiranje bjesnila, organi veterinarske uprave nemaju mogućnost ocjenjivanja kvalitete nadzora bjesnila u različitim oblastima, na primjer u opštinama.

- Kako se ne vrši razmjena podataka o bjesnilu između dvije navedene laboratorije, kompletan pregled stanja bjesnila i njegovog nadzora za BiH nije dostupan čak ni na nivou entiteta. Ovo je posljedica činjenice da iz ekonomskih razloga (troškovi, vrijeme, logistika) sve veći broj uzoraka se dostavlja najbližim a ne nadležnim veterinarskim laboratorijama za dijagnosticiranje bjesnila u entitetima. Općenito gledano, ovaj pristup je u stvari ispravan jer je vrijeme od najveće važnosti što se tiče dijagnosticiranja bjesnila i eventualne primjene PEP kod ljudi. Međutim, nije izvjesno da li se informacije o broju predatih uzoraka i pozitivnih nalaza dostavljaju odgovarajućim nivoima veterinarske uprave u drugom entitetu.
- Mada su podaci o bjesnilu dostupni na nivou entiteta (laboratorije), ne vrši se stalna epidemiološka analiza i evaluacija stanja bjesnila na državnom nivou u BiH, što bi bilo od najveće važnosti za bilo kakvu buduću strategiju borbe protiv bjesnila.
- Budući da još nije uspostavljena razmjena uzoraka između dvije laboratorije za dijagnosticiranje bjesnila, laboratorija u Banja Luci ne šalje uzorke na potvrdu dijagnoze bjesnila službenoj državnoj referentnoj laboratoriji za bjesnilo u Sarajevu. Potvrda dijagnoze bjesnila za RS se u stvari vrši u državnoj referentnoj laboratoriji susjedne zemlje, tj. Srbije.
- Neadekvatni finansijski budžet za dvije nadležne veterinarske laboratorije za dijagnosticiranje bjesnila ne dozvoljava pravilno dijagnosticiranje bjesnila, npr. potvrdne testove za dijagnozu bjesnila (RTCIT, RT-PCR), serološke testove, ring testove i određivanje genotipa izolata virusa bjesnila. Kao posljedica toga, trenutno ne postoji dijagnostička osnova za implementaciju državnog programa za iskorjenjivanje bjesnila na temelju oralnog cijepljenja lisica.
- Što se tiče trenutno implementiranih mjera za kontrolu bjesnila, praćenje (ali ne i smještanje u karantin) necijepljenih kontaktnih životinja (pasa, mačaka, domaćih životinja) u dvorištu vlasnika na rok od 15 dana nije dovoljno. Navedenim rokom se ne uzima u obzir varijabilnost inkubacijskog perioda kod bjesnila (od nekoliko sedmica do nekoliko mjeseci), na osnovu kojeg su druge evropske zemlje odredile mjeru šestomjesečnog karantina za kontaktne ili sumnjive životinje. Kao posljedica toga, može se desiti da posmatrane životinje i dalje imaju bjesnilo i predstavljaju opasnost za ljude.
- Opšta primjena dezinfekcijskog postupka za "zaražena područja" nakon otkrivanja slučaja bjesnila nije adekvatna i motivisana je isključivo psihološkim razlozima. RAVB nema veliku otpornost i ultraljubičasta svjetlost ga uništava u roku od nekoliko sati. Stoga navedena mjera niti u jednom pogledu ne doprinosi kontroli bjesnila u predmetnom području kao ni prevenciji pojave bjesnila kod ljudi.
- Ne postoji tačna definicija rizičnog područja (zabranjene zone).
- Ukidanje mjera nakon otkrivanja žarišta bjesnila ne zasniva se na podacima o aktivnom posmatranju nego na vremenu. S druge strane, činjenica je da postoji više slučajeva iza svakog otkrivenog slučaja bjesnila ne nekom području koji prođu nazapaženi. Stoga, ukoliko se ne uspostavi odgovarajuće fokusirano posmatranje indikatorskih životinja, ne može se odrediti stvarna incidenca bjesnila u nekom području.
- Više faktora, kao na primjer nepostojanje registra pasa, plaćanje troškova cijepljenja od strane vlasnika, slaba edukacija javnosti, ograničeno obavezno cijepljenje službenih pasa i veliki broj pasa lualica i pasa bez vlasnika, doprinose niskom nivou

pokrivenosti cijepljenjem kućnih ljubimaca i domaćih životinja. Ovo dovodi do većeg rizika za prenos bjesnila na ljudi i većeg broja PEP.

- Ne postoji državni koncept upravljanja psima lualicama i mačkama skitnicama. Ove životinje predstavljaju veliki rizik pojave zaraze kod ljudi.
- Opšti nedostatak kontakata i razmjene informacija i podataka o bjesnilu između veterinarske službe i službe javnog zdravstva na različitim upravnim nivoima širom BiH dovodi do nedovoljne svijesti kod javnosti i skupe PEP. Još je važnija činjenica da zbog toga bjesnilo kao zoonoza nije dovoljno prepoznato kao opšta opasnost po zdravlje građana, uslijed čega nije uspostavljena ni osnova finansiranja.

8. Zaključci

Slučajevi bjesnila kod životinja registrovani su u svim Kantonima i dijelovima BiH. Stoga je bjesnilo endemsko u čitavoj zemlji, pri čemu je lisica glavni rezervoar. Na osnovu navedenog stanja bjesnila i uočenih problema, kontrola bjesnila u BiH se smatra nedjelotvornom pošto trenutno ne postoji osnova za uspješnu implementaciju državnog programa iskorjenjivanja bjesnila. Prema tome, bjesnilo u BiH predstavlja ozbiljnu opasnost po zdravlje, kao i ekonomski problem.

Kao i u drugim evropskim zemljama, bjesnilo u BiH se može eliminisati korištenjem fokusirane i istrajne strategije iskorjenjivanja koja treba imati podršku međunarodnih organizacija i funkcionalne državne veterinarsko-medicinske infrastrukture uz adekvatnu finansijsku podršku vlasti. Međutim, temelji za uspješnu implementaciju državnog programa za iskorjenjivanje bjesnila trebaju biti hitno postavljeni u bliskoj budućnosti.

Da bi se zadovoljili međunarodni standardi i ispunili uvjeti za implementaciju državnog programa za iskorjenjivanje bjesnila, kratkoročni eksperti preporučuju sljedeće:

1. Treba uspostaviti intenzivnu saradnju između ministarstava (SVO, Ministarstvo zdravstva, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Ministarstvo unutrašnjih poslova) uključenih u kontrolu bjesnila u smislu razmjene informacija, podataka, znanja i ekspertize.
2. Preporučuje se kao vrlo važno uspostavljanje državnog komiteta za kontrolu bjesnila. Komitet bi se trebao sastojati od predstavnika gore navedenih organa vlasti i naučnika iz laboratorija za dijagnosticiranje bjesnila u RS i FBiH te sa univerziteta. Ciljevi ovog komiteta su:
 - (i) povećati svijest javnosti i edukaciju o bjesnilu širom BiH,
 - (ii) uvjeriti političare da prepoznaju bjesnilo kao društveni problem i da preuzmu političke obaveze u smislu kontrole bjesnila u BiH,
 - (iii) poboljšati kontakte i razmjenu informacija i podataka o bjesnilu između veterinarske službe i službe javnog zdravstva na različitim upravnim nivoima, i
 - (iv) koordinirati mjere za nadzor i kontrolu bjesnila.
3. Komitet se treba sastajati redovno. Kao polaznu tačku, komitet treba organizovati državnu konferenciju o bjesnilu za BiH uz učešće susjednih zemalja, te treba utvrditi i preduvjete za pokretanje državnog programa iskorjenjivanja bjesnila.
4. Potrebno je hitno razmotriti pitanje postojećeg pravilnika i zamijeniti ga određenijim podzakonskim aktima koji će zadovoljavati međunarodne standarde. Implementacija državnih propisa za kontrolu bjesnila u BiH je nužna za buduću strategiju kontrole bjesnila koja će slijediti preporuke WHO i OIE.
5. Potrebno je uspostaviti epidemiološku grupu naučnika čiji će osnovni interes biti epidemiologija bjesnila. Ova grupa bi se trebala sastojati od osoba iz regionalnih laboratorija za dijagnosticiranje bjesnila i sa Veterinarskog fakulteta.
6. Potrebno je uspostaviti odgovarajući sistem nadzora bjesnila koji zadovoljava međunarodne standarde (4 lisice/ 100 km² i 1 godina). Podaci o nadzoru bjesnila (uključujući negativne uzorke) trebaju biti zasnovani na laboratorijskoj potvrdi kao i na ispitivanju indikatorskih životinja bez obzira na vrstu (koje pokazuju kliničke znake, koje su sumnjive na bjesnilo, nađene mrtve ili zgažene na cesti, te životinje kod kojih postoji incidenca ujeda ljudi). Potrebno je uspostaviti sravnjivanje negativnih rezultata jer je to od najveće važnosti za ocjenu kvaliteta nadzora bjesnila.
7. Nadzor i kontrola bjesnila je službena dužnost organa vlasti, pa bi dijagnosticiranje bjesnila trebalo biti besplatno u čitavoj zemlji. Time će se izbjeći neravnomjernost u nadzoru bjesnila u pojedinim dijelovima zemlje, te povećati svijest i podrška javnosti.
8. Potrebno je uspostaviti djelotvorno izvještavanje o slučajevima pojave bjesnila kako kod ljudi tako i kod životinja, kao i neometanu razmjenu informacija između svih veterinarskih uprava, laboratorija, svih nivoa javnog zdravstva i entiteta.
9. Vlasti trebaju garantovati adekvatno finansiranje regionalnih laboratorija za dijagnosticiranje bjesnila kako bi se omogućilo pravilno dijagnosticiranje bjesnila. Potrebno je uspostaviti standardne i najmodernije potvrdne tehnike u obje laboratorije za dijagnosticiranje bjesnila.

10. U pogledu nadzora, dijagnosticiranja i istraživanja bjesnila, položaj i uloga državne referentne laboratorije za bjesnilo (NRL) trebaju biti osnaženi. Bjesnilo treba potvrđivati samo državna referentna laboratorija za bjesnilo u BiH. Uz podršku Veterinarskog fakulteta, NRL bi trebala provesti pravu epidemiološku analizu stanja bjesnila u zadnjih 10 godina kako bi se utvrditi problemi, mane i manjkavosti.
11. Praćenje necijepljenih kontaktnih životinja (pasa, mačaka, domaćih životinja) u dvorištu vlasnika je potrebno ponovo razmotriti i prilagoditi da bude u skladu s međunarodnim standardima (šestomjesečni karantin).
12. Treba ukinuti postupak dezinfekcije "zaraženih područja" koji se sad primjenjuje. Umjesto njega, profilaktičke mjere trebaju biti usmjerene na sveobuhvatnu edukaciju javnosti. Također je potrebno definisati rizično područje (zabranjenu zonu) u slučaju pojave žarišta bjesnila.
13. Ukidanje mjera nakon otkrivanja žarišta bjesnila treba biti zasnovano na podacima o aktivnom posmatranju.
14. Kao prvi korak, potrebno je raditi na povećanju pokrivenosti populacije pasa cijepljenjem kako bi se na minimum sveo rizik prenošenja bjesnila sa domaćih životinja na ljude.
15. Broj vakcina mora biti zasnovan na pouzdanim procjenama gustoće populacije pasa, a vaccine trebaju biti dostavljane Kantonima odnosno opštinama na godišnjem nivou u nepromjenljivom broju. Stoga je uspostavljanje registra pasa osnovni uvjet za ostvarivanje ovog cilja.
16. Pokrivenost cijepljenjem kućnih ljubimaca i domaćih životinja treba povećati na sljedeći način:
 - (i) besplatno cijepljenje životinja (toplo se preporučuje da se opština Tuzla i Distrikt Brčko uzmu kao glavni primjeri),
 - (ii) osiguranje finansijskog osnova za besplatno cijepljenje na državnom nivou,
 - (iii) provesti ograničenja za necijepljene kućne ljubimce u zaraženim područjima (ograničenje kretanja, nije dopušteno puštanje životinja, itd.),
 - (iv) povećanje svijesti javnosti o neophodnosti preventivnog cijepljenja kućnih ljubimaca i domaćih životinja protiv bjesnila i o koristi istog
 - (v) korištenje medija (radio, novine, televizija, itd.) za najavljivanje godišnjih kampanja cijepljenja
 - (vi) potrebno je pojačati postupak dokumentovanja parenteralnog cijepljenja kako za vlasnika psa tako i za veterinarsku stanicu.
17. Potrebno je inicirati koncept upravljanja psima lualicama i mačkama skitnicama u saradnji s državnim komitetom za kontrolu bjesnila i nevladinim organizacijama. Najbolji način za kontrolu populacije pasa lualica je da se kontrolišu njihovi izvori hrane (onemogućiti pristup smeću) te da se koristi sterilizacija odnosno tehnika imunokoncepcije kao dodatna mjera kontrole. U slučaju da se te mjere kontrole populacije pasa ne mogu provesti u uslovima koji vladaju u BiH, uz parenteralno masovno cijepljenje vlasničkih pasa treba razmotriti i oralno cijepljenje pasa lualica kao alternativnu metodu kontrole bjesnila slijedeći smjernice WHO. Međutim, organi vlasti bi trebali imati i mogućnost ubijanja pasa lualica u urgentnim situacijama.

Pošto se u budućnosti mjere za kontrolu i eliminaciju bjesnila moraju primarno fokusirati na populaciju lisica, preporučuje se da Ured za veterinarstvo ostvari komunikaciju s drugim evropskim zemljama koje su uspješno uspostavile državne programe za

iskorjenjivanje bjesnila kako bi se počeli osiguravati osnovni uvjeti za uspješno provođenje oralnog cijepljenja lisica u BiH.

9. Datum i potpis eksperata

Datum: 15.02.2007. godine

Dr. Thomas Müller

Dr. Jörg Fritzemeier

Dr. Josef Diekmann